
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 355/359(=512.1)

Я.В. Пилипчук

ЗАБОРОНИ У КИПЧАКІВ

Данна стаття присвячена заборонам у кипчаків та опису відповідальності за їх порушення. Порушення, що стосувались відносин влади (зрада, порушення підпорядкованості) та інтимної сфери (гомосексуалізм та подружнн зрада) карались смертною карою. Існування звичая баранта/баримта у кипчаків було зумовлено неможливістю у ненасильницький спосіб відновити порушене право.

Ключові слова: кипчаки, заборони, відповідальність, смертна кара, штраф, баримта.

Постановка проблеми у її загальному вигляді. Одним із найбільш цікавих аспектів історії кипчаків є питання забороненого у їхньому суспільстві та відповідальності за порушення заборон. Цей аспект практично не досліджений внаслідок браку свідчень писемних джерел про заборони у кипчаків. Разом із тим табу були важливими для кочівників. Заборони регулювали повсякденне життя кочівників та були важливою частиною їх соціальних практик. Існування заборон накладало і на життя більш пізніх ісламізованих тюркських кочівників. Поряд з нормами шаріату вони використовували норми звичаєвого права (адату), який сягав своїми коріннями давньотюркської доби. Дослідження забороненого дозволить нам більше зрозуміти структури повсякденності у євразійському степу за доіндустріальної доби. Звідси випливає важливість та актуальність досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Б. Кумеків у одній зі своїх праць побіжно згадував про право та покарання у кипчаків. Фрагменти його роботи стосувалися правових аспектів звичаїв кипчаків [8]. Турецький дослідник Садрі Маскуді дослідив тюркське право загалом. Звичайно його доробок має більше значення для історії мусульманських тюркських країн та держав уйгурів, проте дослідник також торкався питання заборон у кочових тюрків [15]. Питанню магичних заборон присвячені окремі фрагменти робіт О. Юрченко. Магічні заборони були пов'язані з тюркською язичницькою релігією, повсякденими упередженнями та забобонами [22; 23].

Мета досліджень та методика їх проведення. Однак досі усі заборони не були розглянуті у комплексі. У данному дослідженні ми спробуємо проаналізувати усі табу, що існували у кипчаків. Важливо з'ясувати роль впливу релігії на свідомість кочівників, а також відзначити роль баранти/баримти у юридичній практиці кочівників. Для реконструкції заборон у кипчаків необхідно залучити свідчення про заборонене у інших кочівників. При виконанні дослідження необхідно використовувати компаративний (порівняльно-історичний) метод тобто порівняння з використанням певних соціальних практик у більш ранніх та пізніх кочівників Євразійського степу.

Виклад основного матеріалу. Кипчаки, як і інші тюрки мали уявлення про певні моральні та соціальні норми. У них панували норми звичаєвого права. У горців Північного Кавказу він називався адат, а у тюрків торе. У монголів правові та соціальні норми були кодифіковані у "Джасак" Чингіз-хана. У кипчаків вони існували в усній формі і були звичаєвим правом. Бейбарс розповідав, що тюркська Яса вище монгольської. Таким чином, він вважав тюркське тору вищим за монгольський Джасак. Важливо зауважити, що у тюрків була приказка про те, що держава може і загинути, а ось тору залишається. Навіть за умов відсутності імперської чи квазіімперської конфедерації, звичаєве право продовжувало існувати. Б. Кумеків притримується думки про наявність кипчаків соціальних та правових норм на зразок монгольських. Це не видається чимось неймовірним, тим більше що норми монгольського писаного права мали своїм корінням звичаєве право монгольських кочівників [8, с. 477].

Спробою сформулювати якомога негативніший образ кипчаків деяких хроністів було приписування їм сексуальної розбещеності. Треба відзначити, що уявлення про секс у християн, мусульман та язичників особливо відрізнялося. У листі фландрському графу

Роберту, який зберігся у хроніці Гіберта, візантійський імператор Олексій Комнін писав, що печеніги та турки під час своїх вторгнень перетворювали церкви у стайні, гвалтували жінок та навіть чоловіків. Проте у Рогерія при описі міграції кипчаків до Угорщини у 1239 р. ніде не описувались подібні випадки. Він писав тільки, що кипчаки викрадали угорських жінок, проте і угорці викрадали кипчацьких жінок [2; 10, с. 19].

Башкіри виготовляли фаллос з дерева та носили його як амулет на тулубі та виправдано вважали, що походили від пеніса (тобто народжувались від секса чоловіка та жінки). Ібн Фадлан повідомляв і про содомію у кочівників. Проте, даний випадок швидше свідчить про табу на такі стосунки. Вказувалось, що хорезмієць схилив сина турка до гомосексуалізму і що батько застав їх при цьому. Ібн Фадлан вказував, що гомосексуалізм у турків жорстоко карають. У цьому відношенні язичники мало відрізнялися від представників інших релігій. Зазвичай гомосексуалістів страчували. Але цей випадок був одним із виключень. Батько не видав свого сина на суд і власне тому хорезмієцю вдалось вцілити, заплативши викуп за себе [20].

Житло кочівника поділялось на праву (жіночу) та ліву (чоловічу) сторони. Потрібно зауважити, що у тюрків також будівля поділялась на чоловічу та жіночу частину. Чоловіча називалась *ак ей* і на її просторі знаходився господар дому та чоловіки члени родини. У тюркських кочівників (ногайців, башкирів, казахів) юрта поділялась на дві частини. Чоловік міг повісити колчан тільки на своєму боці і входити тільки зі своєї сторони, котре позначалось вим'ям кобили, у той час як вхід з жіночої сторони позначався вим'ям корови. Жіноча частина називалась кара ей і там знаходились господиня. Обов'язки жінки та чоловіку чітко поділялись. Окрім законої дружини, кипчацький чоловік міг займатися сексом і з наложницею-рабинею. Серед кочівників звичайною була полігамія і чоловік міг мати стільки жінок, скільки міг забезпечити. Гомосексуалізм вважався протиприродним, засуджувався та карався. Гомосексуалісти якщо й були, то страчувались [3, с. 78-79].

Джіованні де Плано Карпіні відзначав якраз цнотливість жінок у суспільстві кочівників. Той, хто чинив перелюб, карався. Карали і чоловіка, і жінку. Подібні звичаї були у волзьких булгар, котрі, за даними Ібн Фадлана, також карали за перелюб. Подібна правова норма існувала у давніх тюрків. Гардізі відзначав, що кипчацькі жінки відзначалися цнотливістю. Отже, Садрі Максуді вважав, що кара за подружню зраду траплялась серед тюрків украй рідко, оскільки тюрки притримувались встановленої моралі. Очевидно, Ібн Фадлан вів мову про виняткові поодинокі випадки [20; 15, с. 274-275].

Окрім заборон, що стосувалися інтимної сфери у кочівників були поширені заборони пов'язані з побоюванням помсти з боку Вищих сил. Так однією з заборон було наступати на поріг юрти. Під порогом юрти, за переконаннями кочівників, жив добрий дух який оберігав родину. При цьому іноземців попереджували про неприпустимість цієї дії. Якщо людина наступала на поріг юрти навмисне, то її страчували. Кочівники вірили, що цією дією вони можуть накликати на власника юрти гнів Небес і що у юрту влучить блискавка. Якщо ж людина це робила ненавмисне, наприклад у нетверезому стані, вона не каралася. Заборонено було ходити до вітру у юрті. Заборо-нялося проливати сечу на вогонь та у воду. Це протирічило елементарним правилам гігієни та вірі кочівників у священні властивості вогню. Вогонь за віруваннями алтайських народів очищав людини від поганого. Проливати сечу на воду значило також викликати на себе гнів божества Идук-Йер Суб (Священної Землі-Води). Але особливо кочівники побоювались помсти Тенгрі. Це побоювання зафіксовано у хроніці Мовсеса Каганкватці [23, с. 126, 130-132, 138-139; 3, с. 80].

Ч. Валіханов вказував, що перша весняна блискавка користувалась у киргизів пошаною, оскільки вона дарувало людям та тваринам очищення. У китайській хроніці "Вей-шу" вказано, що гаоцзюй (тюркські племена теле) шанували грім. Блискавка за віруваннями алтайських народів була небесним вогнем. Водночас місце куди влучала блискавка вважалось нечистим. Ібн Фадлан зафіксував у волзьких булгар звичай після влучення блискавки у юрту, не торкатися померлого та його речей. Місце, куди влучила блискавка, вважалось нечистим. Його мусили об'їзжати деякий час на конях, щоб виконати

ритуал очищення. Подібні звичаї зафіксували у монголів Платон Карпін та Ц. Де Брідія [22, с. 312-314, 317-318].

Заборонялося купатися у водоймах влітку. Монголи, вважали, що людина може здійснювати магичні дії над водою і накличе біду на них. Цікаво, що мамлюцький посол під час місії у Середнє Поволжя дістав пораду від місцевих мешканців не прасувати одяг при людях. Посли могли перти одяг подалі від очей і використовували для цього сніг. Цікаве спостереження зробив і Ібн Фадлан. Під час перебування у землях огузів арабським послам заборонялося робити ритуальне підмивання, тому що огузи могли сприйняти ці дії як шкідливу магію. Араби робили свої справи вночі, коли ніхто нічого не бачив. Кочівникам заборонялось навіть мити руки перед їжею. За вказівками джерел відносно монголів, чжурчженів та огузів прості кочівники не змінювали одягу, поки він не них не розпався. Заборонялось проливати молоко усередині юрти. Якщо людина проливало молоко по віруванням кочівників вона могла накликати гнів Небес у формі блискавки. Заборонялося сідати на кнут. Кнут за тюркськими та монгольськими віруваннями мав магичну силу. Кнутом можна було бити по вітру, сподіваючись, що він вщухне. Він мав відганяти злих духів та воскрешати померлих. Ками використовували кнут під час камлання та при лікуванні хворих. Також заборонялось ломати кістки, оскільки їх також пов'язували з уявленнями про життєву силу [19, с. 193; 23, с. 121-123, 126-128, 135-138; 20; 22, с. 310-313].

Також не залишалось без покарання викрадення жінок. На жаль, нам невідомі приклади, що стосуються кипчаків. Проте ми маємо цікавий момент у монголів до того як вони набули писаного законодавства. У "Таємній Історії монголів" вказувалось, що меркити напали на кочів'я Темуджина та викрали у нього дружину – Борте-Фуджін. На це майбутній вождь усіх монголів через деякий час відповів походом у союзі з керейтським Ван-ханом та своїм андою Чжамухою. Викрадення жінки могло привести до міжродової та міжплемінної ворожнечі [16, с. 29-40].

Помсту могло викликати викрадення худоби. Худобу кочівники позначали тамгою, тобто було видно де чия власність. Якщо злодія ловили з награваним, то він мав відшкодувати пограбованому шкоду десятьма головами своєї худоби. Якщо крадій не мав худоби, то мусив віддати у рабство свою дитину. Якщо ж він був без дітей, то мусив сам стати рабом. Звичай викрадення худоби був типовим для кочівників, хоча й заборонений. Якщо те, що був здійснений злочин доводилось, то винна сторона мала заплатити за це у десятикратному розмірі (так званий штраф кун). Якщо винні ухилялися від сплати куна, то рада біів могло дозволити постраждалій стороні угнати худобу у тих, хто їх пограбував (у казахів цей звичай називався *barimta* (чагатайське слово *baranta* – розбійницький набіг)). Можливо аналогом суду біів у казахів був суд беків у кипчаків. Аристократія була носієм влади і мала права приймати правові рішення. Для вирішення спірних питань збиралась рада аристократів [8, с. 477; 19, с. 134-137; 21, с. 134-137; 5, с. 118-122].

Окрім того, баримта дозволяла повернути майно та жінок. Злочини проти особистості також каралися штрафами. Це практично нічим не відрізнялося від германських законів Раннього Середньовіччя. Якщо передивитись текст тої ж "Таємної Історії монголів", то меркити вважали себе у праві викрасти Борте-Фуджін, оскільки батько Темуджина Єсугей-багатур викрав у меркитів Оелун, яка стала мамою Темуджина та дружиною Єсугея. При цьому варто зазначити, що викрадення були різними. Якщо чоловік викрадав свою наречену, то він міг відбутися штрафом. Якщо ж чоловік викрадав чужу або вже засватану чужу наречену, то це було образою для усього роду, чію наречену викрали. Роду того, хто викрав жінку, загрожувала баримта. Хоча при бажанні справу можна владнати калимом (певним майном). Цікаво, що викрадення жінок не вважалося чимось екстраординарним у казахів. Таким самим могло бути відношення у кипчаків. Що характерно, кипчаки в Угорщині могли викрадати жінок угорців у відповідь на викрадення угорцями кипчацьких жінок. Кипчаки могли викрадати угорських жінок і без приводу. Про те, що скіфи, тобто кипчаки, платили викуп за жінку писав Михайло Хоніат. У звичайному праві кавказьких горців було також поняття баранта. Очевидно воно було запозичене від тюрок. У горців воно називалося ішкіль. Кредитор міг силою відібрати майно боржника,

якщо той не платив. Подібні правові норми існували навіть у індоевропейських народів, наприклад у ірландців. Таким чином, звичай баранти це легалізоване насильницьке відновлення порушеного права. Баранта була звичним явищем у мусульманських тюркських народів Центральної Азії. Ця традиція була ще домусульманською. Ф. Назаров називав барантою розбійницький набіг уночі для угону худоби. Баримта розглядалася як злочин осілими сусідами кочівників [16, с. 29-31; 21, с. 134-137; 5, с. 118-122; 6; 18; 17, с. 96-97; 9, с. 3-20; 10, с. 19; 11; 1, с. 78-79; 25, с. 32-34; 26].

У кипчаків існував звичай кривної помсти. Так ан-Нувайрі та Ібн Халдун згадували, що між племенами токсоба була давня ворожнеча. Вказано, що син Котяна Мангуш полював. Проте схоже він вийшов за межі володіння свого племені і був вбитий Аккубулем з токсоба. Це, своєю чергою, викликало війну і токсоба довелося просити про допомогу у монголів. Загалом у кипчацькому суспільстві за вбивство карали стратою [14, с. 541]. За свідченнями Михайла Хоніата, ніхто не міг заподіяти зло людині, яку помилював вождь. Людині, як охорона грамота, вручалась стріла. Стріла мала значення у тюрків подібно монгольській пайцзі. Стріла була символом влади. Так, каган західних тюркютів дав кожному з десяти правителів племен дулу та нушибі по стрілі, що значило делегування певних повноважень. Десятистрільними тюрками також називали тюргешів. У кипчацькому соціумі зачипати людину з стрілою хана було небезпечно, оскільки це значило, що людина не притримується субординації. Візантійський православний клірик вважав, що кипчаки більш ретельно використовують настанови Євангелії ніж християни. Виконання норм звичаєвого права було викликано побоюванням перед силою, яка може здійснити покарання. Невиконання волі хана могло розцінюватись як заколот чи зрада. За це була передбачена смертна кара. Влада кага чи хана вважалось такою, що дарована небом. Порушник таким чином йшов проти волі Тенгрі. Відносини субординації у суспільстві пов'язувались також із небесним порядком. Викрадення наречених, угон худоби, напад на сусідів та кривна помста за вбитих членів племені чи роду були звичним явищем і не вважались чимось екстраординарним. Ображені часто мстилися своїм кривдникам і війні не було кінця. Кипчацькі племена перебували у стані війни всіх проти всіх. Тільки імперська влада на зразок ханів Улусу Джучі могла забезпечити відносний порядок у Дашт-і Кипчак [11; 18; 4, с. 238; 8, с. 477].

Інші джерела вказують, що кочівники були схильні порушувати дані ними обіцянки. Анна Комніна повідомляла, що ромеї брали заручників для того щоб забезпечити виконання взятих на них умов перед битвою при Левуніоні. Феофілакт Болгарський повідомляв, що більш ранні кочівники – печеніги були схильні порушувати домовленості. Проте не тільки вони були жертвами порушення договорів. Так одного разу, вони домовились з кипчаками про спільний виступ проти ромеїв. Звісно кипчаки погодилися брати участь за певні матеріальні вигоди. Проте кипчаки вчасно не прибули на поле бою і печенігам довелося воювати самим. Коли печеніги перемогли ромеїв кипчаки прибули на поле битви і стали вимагати своєї частки здобичі. Печеніги їм у цьому відмовили мотивуючи це тим, що вони участі у битві не брали. Тоді почалась війна, яка закінчилась поразкою печенігів. Правовими нормами кочівники нехтували, відчуваючи, що на їх боці сила. Тому серед тюркських кочівників продовжувались тривалі війни, бо взаємним образам між окремими племенами не було видно кінця [18; 7].

Утримати кочівників від порушення клятв могли внаслідок магічних обрядів у яких важливе роль відігравали жертвні тварини (як правило це були собаки чи коні). Угоди як правило укладались в усній формі. Угода скріплювалась клятвою. Кочівники наголошували, що нехай вони будуть вбиті як тварини, якщо порушать клятву. Про такі клятви у кипчаків повідомляв Жан де Жуанвиль та Рабі Петах'я. Існування подібних присяг зафіксовані і в якутів з енісейськими киргизами під час російської колонізації [18; 7; 24, с. 96; 13; 15, с. 281-282].

Висновки. Таким чином ми дійшли наступних висновків: 1) Юридичні норми існували у кочових суспільствах у формах звичаєвого права. У кипчаків, як і у печенігів, волзьких булгар-язичників та огузів не було писаного законодавства. Домовленості та

заборони існували у усній формі. Заборони у кипчаків були різними і покарання за порушення соціальних норм було різним. Смертною карою каралися порушення суобрдинації та зрада. Забороненими були гомосексуалізм та подружня зрада. Смертю каралися порушення магічних заборон, які могли, на думку кочівників, викликати гнів небес у вигляді блискавки, котра влучає у юрту. Це сприймалося як покарання за порушення встановлених норм з боку Тенгри; 2) Злочини, що стосувались майна та викрадення нареченої зазвичай каралися штрафом. Якщо штраф не виплачувався, постраждалий був у праві відновити порушене право силою (цей звичай називався баранта/баримта). Таке роз'язання проблеми було характерне не тільки для одних тюрків. Відновлення силою порушеного права було загальнолюдською прак-тикою. Проте сторони могли домовитись і без кровопролиття, у формі виплати якоїсь частки майна. Право карати та виносити юридичні рішення мала аристократія. Разом з тим баранта/баримта було причиною чисельних сутичок між кочівниками. Маючи на своїй стороні силу кочівники часто могли ігнорувати заборони. Утримати їх від цього могла влада сильного вождя або страх покарання зі сторони.

Дослідження у сфері забороненого у кипчаків є надзвичайно перспективними, оскільки дана проблема ще є недостатньо вивченою і дозволить заповнити існуючу лауну у соціальній історії євразійських кочівників. Вивчення юридичної сторони даної проблеми дозволить зрозуміти світогляд та світосприйняття кипчаків.

1. *Бобровников В.О.* Обычай, шариат, рекет в письмах о ишкиле из Дагестана XVII-XIX вв./ О.В. Бобровников // История и современность. – №1 (11). – М.: Учитель, 2010. – С. 78-98.
2. *Василевский В.Г.* Византия и печенеги (1048-1094)/ В.Г. Василевский // Труды В.Г. Василевского. – Т. 1. – СПб., 1908. Annales [Електронний ресурс]. Режим доступу. http://annales.info/byzant/vasiljevsk/1_02.htm#_Toc199962013
3. *Вайнштейн В.И.* Мир кочевников Центра Азии/ В.И. Ванштейн. – М.: Наука, 1991. – 296 с.
4. *Гумилев Л.Н.* Древние тюрки / Л.Н. Гумилев. – СПб.: СЗКЭО, Издательский дом "Кристалл", 2002. – 576 с.
5. *Ибрагимов Ж.И.* Суд биев – как институт защиты прав человека / Ж.И. Ибрагимов // Права человека как высшее достояние человечества: Сборник материалов международной научно-практической конференции. Астана, 2 декабря 2011 г. – М.: РУДН, 2012. – С. 118-122.
6. *Исмаилов М.А.* Эволюция системы налогообложения пошлин и податей Дагестана. От Кавказской Албании до Дагестанской области/ М.А. Исмаилов // Історія торгівлі, податків та мита. Збірник наукових праць. – №1. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2010. – С. 139-150.
7. *Анна Комнина.* Алексиада / Пер., вступит. стаття, комм. Любарского Я.Н. – М.: Наука, 1965. – 688 с. Alanica. [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.alanica.ru/library/Komn/text.htm>
8. *Кумеков Б.Е.* Кыпчаки: хозяйство, общественный строй, племенной состав / Б.Е. Кумеков// История татар. – Т. 2: Волжская Булгария и Великая Степь – Казань: Институт истории им. Ш. Марджани, 2006.– С. 472-481.
9. *Ларина Е.И., Наумова О.Б.* Кража – это вечный наш обычай. Умыкание невесты у российских казахов / Е.И. Ларина, О.Б. Наумова // Этнографическое Обозрение. – №5. – М.: Наука, 2010. – С. 3-20.
10. *Магистр Рогерий.* Горестная песнь о разорении венгерского королевства татарами. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2012. – 304 с.
11. *Назаров Ф.* Записки о некоторых народах и землях средней части Азии/ Ф. Назаров. – М.: Наука, 1968. – 66 с. Lib.ru [Електронний ресурс]. Режим доступу. http://az.lib.ru/n/nazarow_f_m/text_1821_zapiski.shtml
12. *Никишенков А.* Традиционный этикет тюркоязычных народов Европейской России. Татарский мир [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.tatworld.ru/article.shtml?article=636§ion=0&heading=0>
13. *Кругосветное путешествие Петахьи Регенсбургского.* // Три еврейских путешественника / Пер. и прим. П.В. Марголина – М.: Мосты культуры; Jerusalem: Gesharim, 2004. "Восточная литература". [Електронний ресурс]. Режим доступу. http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Petach_Regensburg/text.phtml?id=1083
14. *Тизенгаузен В.Г.* Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды / В.Г. Тизенгаузен. — СПб. : Издано на иждевении С.Г. Строганова, 1884. — Т.І: Извлечения из сочинений арабских. — XVI, 563, [1] с.
15. *Садри Максуди Арсал.* Тюркская история и право/ Арсал Садри Максуди. – Казань: Фэн, 2002. – 412 с.
16. *Сокровенное сказание монголов.* – М.: Т-во научных изданий КМК, 2002. – 156 с.

17. *Стасевич И.В.* Брак и семья у казахов в конце XIX – начале XXI вв. Время и традиция/ И.В. Стасевич // Центральная Азия: Традиция в условиях перемен. – №2. – СПб.: МАЭ РАН, 2009. – С. 93-111.
18. Хониат Михаил 2009 – Византийцы и их соседи в проповедях Михаила Хониата // Причерноморье в средние века. – Вып. VII. – М.: Изд-во московского ун-та, 2009. Из XIII огласительной беседы Михаила Хониата. Восточная литература. [Электронный ресурс]. Режим доступа. http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Honiat_2/text.phtml?id=7931
19. *Хуббудинова Н.А.* Художественное отражение обычая барымта в повести Абдюш П.М. Кудряшова (к проблеме русско-башкирских фольклорных связей) // Вестник Челябинского государственного университета. – Вып. 13 (151). Филология. Искусствоведения. Челябинск: Изд-во Челябинского университета, 2009. – С. 134-137.
20. Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу / [Перевод и комментарии А.П.Ковалевского.] Под редакцией И.Ю.Крачковского. – М.-Л.: Изд. Академии наук СССР, 1939. – 228 с. "Библиотека электронных ресурсов Исторического факультета". [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/fadlan.htm>
21. *Федотова Т.* Суд биев как демократический институт отправления правосудия в казахском традиционном обществе. // Вестник Челябинского государственного ун-та. – Вып. 3 (76). – Челябинск: Изд-во Челябинского университета, 2006. – С. 134-137.
22. *Юрченко А.Г.* Империя и космос: Реальная и фантастическая история походов Чингис-хана по материалам францисканской миссии 1245 года. – СПб. Евразия, 2002. – 432 с.
23. *Юрченко А.Г.* Между Ясой и Кораном. Начало конфликта. Книга-конспект. – СПб. Евразия, 2012. – 368 с.
24. *Golden P.B.* Wolves, Dogs and Qipchaq religion // Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricarum. – Vol. 50 (1-3). – Budapest: Akademia Kiado, 1997. – P. 87-97
25. *Martin V.* Barymta: Nomadic Custom, Imperial Crime // The Russian Orient: Imperial Borderlands and Peoples. – Washington D.C.: University of California, University of New Orleans, 1995. – P. 32-34.
26. *Martin V.* Law and Custom in the Steppe: The Kazakhs of the Middle Horde and Russian Colonialism in the Nineteenth Century. – Richmond: Taylor and Francis, 2001. – 244 p.

References

1. *Bobrovnikov V.O.* Obychay , shariat, reket v pismach o ishkile iz Dagestana XVII-XIX vv. / O.V. Bobrovnikov [Custom, Shariat, banditry in letters of ishkile from Dagestan in 17th-19th centuries] // Istoriya i sovremennost [History and Modernity] – №1 (11). – М.: Uchitel, 2010. – S. 78-98.
2. *Vasilevskiy V.G.* Vizantiia i pechenegi (1048-1094) [Byzantium Empire and the Pechenegs, 1048-1094] / V.G. Vasilevskiy // Trudy V.G. Vasilevskogo. – Т. 1. [Works of Vasilevsky V.G. – Vol. 1] – SPb., 1908. Annales [Electronnyi resurs]. Rezhim dostupu. http://annales.info/byzant/vasiljevsk/1_02.htm#_Toc199962013
3. *Vaynshtein V.I.* Mir kochevnikov Tsentra Azii [World of nomads in Inner Asia] / V.I. Vanshtein. – М.: Nauka, 1991. – 296 s.
4. *Gumilev L.N.* Drevnie Tyurki [The Old Turks] / L.N. Gumilev. – SPb.: SZKEO, Izdetelskiy dom Cristall, 2002. – 576 s.
5. *Ibragimov J. I.* Sud biyev – kak institut zashchity orav cheloveka [The Biy court as an institution of human rights protection]/ J.I. Ibragimov // Prava cheloveka kak vysshee dostoyanie chelovechestva: Sbornik materialov mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferencii. Astana, 2 decabrya 2011 g. [Human rights as the highest heritage of humanity. Collected articles of the international scientific-practical conference. Astana, December 2. 2011] – М.: RUDN, 2012. – S. 118-122.
6. *Ismailov M.A.* Evolutsia sistemy nalogooblojennia, poshlin i podatey Dagestana. Ot Caucasskoy Albanii do Dagestanskoy oblasti [Evolution of the system of taxation, duties and taxes in Dagestan. From Caucasian Albania to Dagestan province]/ M.A. Ismailov // Istoriya torgivli, podatki i myta. Zbirnyk naukovykh prats [History of trade, tax and duty]. – №1. – Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskiy universytet imeni Olesya Gonchara, 2010. – S. 139-150.
7. *Anna Comnina.* Alexiada [Anna Comnenus. The Alexiad] / Per., vstupit statty, comm. Lyubarskogo Ya.N. – М.: Nauka, 1965. – 688 s. Alanica. [Electronnyi resurs]. Rejim dostupu <http://www.alanica.ru/library/Komn/text.htm>
8. *Kumekov B.E.* Kypchaki: Khozyaystvo, obshchestvennyi stroy, plemennyi sostav [The Qipchaqs: economy, social structure, tribal structure] /B.E. Kumekov// Istoriya tatar. – Т. 2: Volzhskaya Bulgariya i Velikaya Step [Historu of Tatars – Vol. 2: The Volga Bulgaria and Great steppe] – Kazan: RUKHil, Imsyitut istorii im. Sh. Marjani, 2006.– S. 472-481.
9. *Larina E.I., Naumova O.B.* Kraja – eto vechnyi nash obychay. Umykannye nevesty u rossiyskikh kazakhov [Theft – an eternal our custom. Bride kidnapping of Russian Kazakhs] / E.I. Larina, O.B. Naumova // Etnographicheskoye obozrenie [Ethnographic Review]. – №5. – М.: Nauka, 2010. – S. 3-20.
10. *Magistr Rogerij.* Gorestnaya pesn o razorenii vengerskogo korolevstva tatarami [Master Rogerius. The Sad song about destruction of Hungarian Kingdom by the Tatars]. – SPb.: Dmitriy Bulanin, 2012. – 304 s.
11. *Nazarov Ph.* Zapiski o nekotorykh narodakh i zemlyakh sredney chasti Azii [Notes about some peoples and land of Central Asia] / Ph. Nazarov. – М.: Nauka, 1968. – 66 s. Lib.ru [Electronnyi resurs]. Rejim dostupu. http://az.lib.ru/n/nazarow_f_m/text_1821_zapiski.shtml

12. *Nikishenkov A.* Traditsionnyi etiket tyurkoyazychnykh narodov Europeyskoy Rossii [Traditional Ethics of Turkic-speaking peoples of European Russia] Tatarskiy mir [Electronnyi resurs]. Rejim dostupu. <http://www.tatworld.ru/article.shtml?article=636§ion=0&heading=0>
13. Krugosvetnoe puteshestvie Petakhii Regensburgskogo [World journey of Petakjia from Regensburg] // Tri evreyskikh puteshestvennika [Three Jewish travellers] / Per I prom. P.V. Margolina –M. : Mosty kultury; Jerusalem: Gesharim, 2004. "Vostovhnaya literatura". [Electronnyi resurs]. Rejim dostupu. http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Petach_Regensburg/text.phtml?id=1083
14. *Tizenhauzen V.G.* Sbornik materialov, odnosyashchysya k istorii Zolotoy Ordy [Collection of materials relating to the history of the Golden Horde]. SPb.: Izdano na ijdivenii S.G. Stroganova, 1884. T.I: Izvlecheniya iz sochineniy arabskikh [Vol. 1: Excerpts from the Arabian sources]. XVI, 563, [1] s.
15. *Sadri Maqsudi Arsal.* Turksjaya istoriya I pravo / Arsal Sadri Maqsudi . [Sadri Maqsudi Arsal. Turkic History and Law]. – Kazan: Fen, 2002. – 412 s.
16. Sokrovennoe skazaniye mongolov [The Secret History of Mongols]. M.: Tovarishchestvo nauchnykh izdaniy KMK, 2002. – 156 s.
17. *Stasevich I.V.* Brak i semya u kazakhov v konce XIX – nachale XXI vv. Vremya i traditsiya [Marriage and family of Kazakhs in the end of 19th to begin of 21st centuries. Time and tradition]/ I.V. Stasevich// Centralnaya Aziya: Traditsiya v usloviyah peremen [The Central Asia: tradition in a changing environment]. – №2. – SPb.: MAE RAN, 2009. – S. 93-111.
18. *Khoniati Mikhail 2009* – Vizantiytsy I ikh sosedi v propoveddiya Milkaila Khoniata [Byzantians and their neighbours in sermons of]Mikhail Khoniates // Prichernomorje v srednie veka. – Vyp. VII. [Black Sea Littoral in Middle Ages. – Vol. 7]. – M.: Izd-vo Moskovskogo un-ta, 2009. Iz XIII oglasitelnoy besedy Mikhaila Khoniata. Vostochnaya literatura. [Electronnyi resurs]. Rejim dostupu. http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Honiati_2/text.phtml?id=7931
19. *Khubbudinova N.A.* Khudozhestvennoe otrazheniye obychaya barymta v povesti "Abdryash" P.M. Kudryashova (k problemerussko-bashkirskikh folklornykh svyazey [Artistic reflection of i custom barymta in the story "Abdryash" by P. M. Kudryashov (on the problem of Russian-Bashkir folklore interatcion) // Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo Universiteta – Vyp. 13 (151). Philologiya. Iskustvovedenie. [Bulletin of the Chelyabinsk State University – Vol. 12 (151). Philology. Art Studies] – Chelyabinsk: Izd-vo Chelyabinskogo universiteta, 2009. – S. 134-137.
20. Putesestviye Ibn-Fadlana na Volgu [The Jouney of Ibn Fadlan in Volga-Ural region] / [Perevod I komentarii A.P. Kovalevskogo] Pod redakciyey I.Yu.Krachkovskogo. – M.-L.: Idz. Akademii nauk SSSSR, 1939. – 228 s. "Bibliotheca electronnyh resursov Istoricheskogo fakulteta [Electronnyi resurs]. Rejim dostupu. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/fadlan.htm>
21. *Fedotova T.* Sud biev kak demokraticheskiy institut otravleniya pravosudiya v traditsion-nom obshchestve [Biy court as democratic institute of justice in traditional society] // Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. – Vyp. 3 (76). [Bulletin of the Chelyabinsk State University – Vol. 3 (76)] – Chelyabinsk: Izd-vo Chelyabinskogo universiteta, 2006. – S. 134-137
22. *Yurchenko A.G.* Imperiya i Cosmos: Realnaya i fantasticheskaya istoria pohodov Chingiz-khabna po materialam franciskanskoy missii 1245 goda [Empire and the Universe: real and legendary history of conquests of Chingis-khan. Materials of franciscan mission in 1245 year]. – SPb. Eurasiya, 2012. – 432 s.
23. *Yurchenko A.G.* Mejdu Yasoy i Koranom. Nachalo konflikta. Kniga-konspekt [Between the Yasa and Quran. Begin of conflict] – SPb. Eurasiya, 2012. – 368 s.
24. *Golden P.B.* Wolves, Dogs and Qipchaq religion // Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricarum. – Vol. 50 (1-3). – Budapest: Akademia Kiado, 1997. – P. 87-97
25. *Martin V.* Barymta: Nomadic Custom, Inperial Crime // The Russian Orient: Imperial Borderlands and Peoples. – Washington D.C.: University of California, University of New Orleans, 1995. – P. 32-34.
26. *Martin V.* Law and Custom in the Steppe: The Kazakhs of the Middle Horde and Russian Colonialism in the Nineteenth Century. – Richmond: Taylor and Francis, 2001. – 244 p.

Пилипчук Я.В.

Запреты у кыпчаков.

Данная статья посвящена запретам у кыпчаков и описанию ответственности за их нарушение. Нарушения, что относились к отношениям власти (измена, нарушение субординации) или интимной сфере (гомосексуализм и супружеская измена), карались смертной казнью. Существование обычая баранта/барымта у кыпчаков было обусловлено невозможностью в не силовой способ восстановить нарушенное право.

Ключевые слова: кыпчаки, запреты, ответственность, смертная казнь, штраф, барымта.

Pylypchuk Ya.V.

Prohibitions of Qipchaqs.

This paper devoted to prohibitions Qipchaqs and description of responsibility for their violation. Legal rules exist in nomadic societies in the forms of customary law. Kipchaks as Pechenegs, pagan Volga Bulgars and Oghuz and was not legislation in scripture fome. Violation of the magical prohibitions is punishable by a death penalty. According pagan beliefs of Turkic nomads, breaking of magical prohibitions could cause retaliation by Gods. Aristocracy had the

right to punish and make legal decisions. Violations, that concerned the relations of power (treason, insubordination) or intimate sphere (homosexuality and adultery), punishable by death. The existence of custom baranta/barymta was not due to the inability to force a way to restore the violated rights. This solution was not unique to one of the Turks. Restoring violation of rights by forces were universal practice. Research of prohibitions among Qipchaqs allows to fill existing gaps in Nomad studies. Study of prohibitions allows more accurately understand the structure of everyday life of Qipchaqs.

Key-words: *Qipchaqs, prohibitions, responsibility, death penalty, fine, barimta.*

УДК 341.31:355.422.2 (517:477.4/51)

Р.В. БАБЕНКО

**ОБОРОНА МІСТ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ РУСІ ПІД ЧАС
МОНГОЛЬСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ 1240-1241 рр.**

Розглядаються і аналізуються бойові дії на Поросській лінії укріплень і завоювання Київського князівства, захват оборонної лінії вздовж кордонів Київського і Волинського князівств, а також завоювання Галицько-Волинської Русі. Розкриваються особливості оборонної тактики мешканців міст, фортець і замків. З'ясовуються характерні прийоми облоги і штурму укріплень які застосовувалися монгольськими військами.

З'ясовано, що збройні сили Русі в технічному і тактичному відношенні переважали супротивника, але було відсутнє єдине командування. Під час завоювання Південно-Західної Русі монголи не застосовували тактику наступу широким фронтом а діяли окремими підрозділами. Бату-хан не проводив тотальної зачистки територій.

Ключові слова: *монголи, Південно-Західни Русь, Бату-хан, оборона.*